

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ГОРЯ В НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ РОМАНТИЧНІЙ ЛІРИЦІ: РЕГУЛЯТИВНИЙ АСПЕКТ

*Д'яконова Ольга Володимирівна,
асп.*

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті на матеріалі німецької та української романтичної лірики першої половини ХІХ століття розглядаються способи концептуалізації горя в регулятивному аспекті, який являє собою один з етапів емоційного сценарію горя. Пропонується пояснення концепцій подолання горя у контексті дії соціокультурних та психологічних чинників.

Ключові слова: емоційні концепти, горе, романтична лірика, регуляція горя.

Горе й щастя – центральні феномени людського життя. Як емоційно-подієві явища [пор. Воркачєв 2001, 64] під час свого розгортання вони активують фізіологічні, емоційні та когнітивні ресурси людини та являють собою протилежні – "найнижчі" та "найвищі" – кульмінаційні, поворотні пункти на "життєвій синусоїді".

Хоча ментальні репрезентації щастя та горя (як концепту та "антиконцепту") значною мірою виявляють "дзеркальну" подібність у своїй внутрішній організації [Приходько 2008, 101], структурно вони не є повністю тотожними. Однією з диференційних ознак концепту ГОРЕ є, зокрема, семантичний компонент "подолання горя", необхідність якого зумовлена природою горя як негативного емоційного переживання. Подолання горя є обов'язковою умовою для нормальної життєдіяльності, а інколи й навіть збереження життя індивіда.

Метою даної статті обрано характеристику та порівняння вербалізацій концепцій подолання горя в українській та німецькій лінгвокультурах, а також попереднє визначення їх психологічної або (соціо-)культурної детермінованості. **Актуальність** розвідки визначає застосування інтердисциплінарного антропоцентричного підходу та сучасних лінгвокультурологічних методик. **Об'єктом** дослідження виступають експліцитні та імпліцитні вербалізації концепту ГОРЕ в німецькій та українській романтичній ліриці першої половини ХІХ ст., а віддзеркалені в них культурно значущі уявлення про способи подолання горя становлять **предмет** розвідки. **Наукова новизна** дослідження визначається відсутністю зіставних лінгвокультурологічних досліджень об'єктиваций концепту ГОРЕ на німецькому та українському мовно-мовленнєвому матеріалі в окресленому ракурсі.

Перш ніж перейти до розгляду окремих вербалізованих концепцій переборення страждань, визначимо місце семантичного компонента "подолання горя" у загальній семантичній структурі концепту. Аналіз його мовних вербалізацій приводить дослідника до висновку, що до змісту концепту входить **сценарій хронологічного розгортання емоційних переживань** [див. Мальцева 2009; Д'яконова 2011]. Точна кількість етапів у такому сценарії визначається особливостями мовного матеріалу; у найзагальнішому вигляді можна виділити щонайменше три стадії: 1) **спричинен-**

ня негативних емоцій; 2) власне переживання горя; 3) реагування суб'єкта на горе та наслідки його переживання.

Способи подолання горя (**регулятивні характеристики**, якщо користуватися психологічною термінологією), належать, таким чином, до третьої стадії – реакції на горе. Семантична межа між регулятивним підкомпонентом та власне способами реагування на горе є розмитою, не завжди чітко простежуваною. Так, наприклад, вербалізації концепції "похід у шинок" часто лише імплікують бажання позбутися негативних емоцій, але не дають змоги зробити однозначний висновок про дієвість цього методу для подолання горя. Характеристикою, що відрізняє регулятивну складову від реактивної, є, однак, те, що не завжди подолання горя є реакцією на нього самого суб'єкта: воно може походити ззовні, зокрема, від дій інших людей.

Мовні експлікації концепту ГОРЕ / LEID в українській та німецькій романтичній ліриці містять наступні концепції подолання негативних почувань¹.

Для **українців** на першому місці серед способів регуляції горя – робота з ним у **деструктивному** напрямку, тобто **смерть суб'єкта** у його людській подобі внаслідок самогубства або перевтілення в постаті дерева, квітки, птаха (останнє являє собою релікт язичницького світогляду): *Розступись вода – в тобі я / Погублю все горе...* (Боровиковський); *Може, в морі втонем – там не стільки горя* (Метлинський); *Пішли вони горою, / Розвіялись травою; / Пішли вони степами, / Розвіялись цвітами* (Костомаров).

Найпоширеніший **конструктивний** спосіб подолання негативних почуттів тим чи іншим чином пов'язаний із **допомогою інших людей**, що включає отримання вістки від них, втішне слово близьких, турботу коханої людини: *З дівкою обнявся, / Поцолувався, / Тулив к серденьку / Свою миленьку. / Забула мила, / Що ніжка боліла!* (Костомаров).

Другим частотним способом полегшення страждання виступає **слухання співу** – кобзаря чи пташок, що, вочевидь, призводить до катарсису: *Защебече соловейко – / Сохнуть дрібні сльози; А хто грає, того знають / І дякують люде: / Він їм тугу розганяє, / Хоть сам світом нудить* (Шевченко).

Не чужий українській ліриці й такий прозаїчний спосіб боротьби з горем, як **похід у шинок** та вживання алкоголю: *А я з журби та до шинку, / А там найду свою жінку, / Найду жінку, почастую, / З вороженьків покепкую* (Шевченко). Цей спосіб інтеракції з горем зафіксований для представників сильної статі. Щоправда, зробити чіткого висновку про ефективність цієї регулятивної стратегії з проаналізованого матеріалу не можна.

Оскільки матеріал української романтичної лірики в цілому дозволяє говорити про глибоку інтеграцію природи в емоційне життя людини, то згадаємо тут і стра-

¹ З огляду на зазначені труднощі у встановленні чітких меж суперативного підкомпонента як складової реактивного етапу в емотивному сценарії горя тут, якщо не зазначено інше, подаються лише ті концепції, для яких у мовному матеріалі зафіксоване *гарантоване* полегшення, зменшення негативних переживань.

тегію **звернення до сил природи**: з ними суб'єкти горя спілкуються, шукають серед них втечі та спокою, а також часто вони виступають своєрідним медіумом між людьми: *І знову на небо, бо на землі горе, / Бо на їй, широкій, куточка нема / Тому, хто все знає, тому, хто все чує...* (Шевченко); *Покинь, покинь перевесло, смутна дівчинонько: / Він [ворон – О. Д.] несе тобі від серця гарненьку вістоньку* (Костомаров). Щоправда, знову-таки, регулятивність пов'язаних з природою способів реагування на горе виражена лише імпліцитно, скоріше вони сигналізують українську схильність до **прийняття** горя та переживання його в повну силу.

До способів подолання горя можна віднести й **превентивні стратегії** – твердження дидактичного характеру щодо того, як запобігти страждання: *Як його злії кари каратимуть, / Батьки й малим дітям казатимуть, / З хрестом вони казатимуть стиха: / – Отак, дітки, не дай боже лиха! / Отак, діти, / Не робіте!* (Метлинський).

Особливістю об'єктивзації концепту ГОРЕ в **німецькій** романтичній ліриці є те, що через загальну негативну оцінку горя як "непотрібного" явища і **відкидання** його – на відміну від українського прийняття – переважна більшість експлікацій реактивного компонента концепту, власне, й являє собою регулятивні стратегії.

З-поміж **деструктивних** способів позбавлення від горя для німецького матеріалу слід у першу чергу назвати також **самогубство та смерть**: *Herr Bischof laßt mich sterben, / Ich bin des Lebens müd...* (Brentano); *Hör ich das Müllrad gehen: / Ich weiß nicht, was ich will – / Ich möcht am liebsten sterben, / Da wär's auf einmal still!* (Uhland); *Drauf schritt er durch den Wald zur Stadt: / "Ihr Herrn, ich bin des Lebens satt. / Hie ist mein Haupt, nun richtet bald, / Zum Bruder legt mich in den Wald"* (Eichendorff).

Головним **конструктивним** способом подолання страждання є **звернення з молитвою до Бога** (Ісуса Христа), що в романтичних віршах дійсно допомагає своїм віруючим: *"Eine Mauer um uns baue!" / Singt das fromme Mütterlein. <...> // Rings in alle Hütten brechen / Schwed und Russe mit Geschrei, / Fluchen, lärmern, toben, zechen, / Doch dies Haus gehn sie vorbei.* (Brentano); *Gebrochen war mir alle Kraft, / Erloschen aller Mut, / Da rief ich dem, der alles schafft: / Mach's Vater, mach es gut! // Und plötzlich ward die Nacht zum Licht, / Zur Wonne ward das Leid* (Arndt). Цікаво, що ця стратегія майже повністю відсутня в проаналізованій нами українській ліриці.

Різновидом роботи зі стражданням у рамках християнського світогляду виступає радикальне звернення до релігії, тобто **відхід від мирського життя**: *Leget Schwert und Mantel ab, / Kleidet sich in rauhe Felle, / Haut in Fels sich die Kapelle. / Überm Rauschen dunkler Wogen / In der wilden Einsamkeit, / Hausend auf dem Felsenbogen, / Ringt er fromm mit seinem Leid* (Eichendorff).

Як і в українському матеріалі, в німецькій ліриці маніфестує себе "зовнішня" концепція полегшення горя, пов'язана з **участю інших людей**, як-то здобуття радості в коханні, посмішка жінки та просто можливість поділитися своїми переживаннями з іншими – в дусі відомого прислів'я *geteiltes Leid ist halbes Leid*: [Jinni. – О. Д.] *Liest auch wohl mit züchtigem Verzagen / Meiner Blicke heimlich stille Glut / Und*

es sterben alle deine Klagen / Weil die Liebe dir am Herzen ruht (Brentano); *Mitleid'ger Widerhall der öden Klagen, / Aus jedem Mund, aus jedem Sinn erschollen, / Du lehrest uns, daß unser Schmerz verstanden...* (Arnim).

Дещо менш поширеною є стратегія **звернення до природи**, яка у німецькій ліриці, на відміну від української, реалізується у більш споглядальний, але й більш дієвий спосіб: *Die Wälder nur sich leise neigen, / Als ging' der Herr durchs stille Feld. / Ich fühl mich recht wie neu geschaffen, / Wo ist die Sorge nun und Not? / Was mich noch gestern wollt erschlaffen, / Ich schäm mich des im Morgenrot* (Eichendorff); *Es blüht das fernste, tiefste Tal: / Nun, armes Herz, vergiß der Qual!* (Uhland).

Нарешті, присутні в німецькій ліриці також і **стратегії превентивного характеру**, що полягають також у молитві до Бога з проханням уберегти від нещастя: *Daß unsre Fahrt gelinge, / Schütz uns vor aller Not* (Brentano).

Відзначимо, що як українські, так і німецькі концепції подолання горя значною мірою суголосні представленим у російському фольклорі, на матеріалі якого концепт горя дослідила Л. В. Мальцева. Йдеться, зокрема, про стратегію вживання алкогольних напоїв, полегшення страждань від підтримки інших людей, божественну допомогу, а також звільнення від горя у смерті [пор. Мальцева 2009, 15–16].

У психології, за свідченням К. Изарда, розрізняються три способи регуляції суму: моторна, когнітивна регуляції та регуляція за допомогою іншої емоції. Окремо виділяються лікарська та наркотична регуляції [Изард 1999, 164]. З наведеного аналізу вербалізацій концепту ГОРЕ можна зробити висновок, що для як для німецької, так і для української романтичної лірики характерними є насамперед **емоційні** або **емоційно-когнітивні способи регулювання горя**: отримання позитивних емоцій від спілкування з іншими людьми, афективне звернення до Бога та природи, емоційне заглиблення у музику. В українській романтичній ліриці присутня також і концепція наркотичної регуляції горя: за допомогою алкоголю.

Вочевидь, така концептуалізація горя витікає з основ романтичного світогляду, що після доби жорсткого раціоналізму Просвітництва звернувся до "темних сторін людської душі", до "витоків і до світу, в якому є Бог" [von Arndt]. Хоча романтизм значною мірою цікавився цими "витоками" у їх національному аспекті, в українській та німецькій романтичній ліриці це відбилося нерівномірно. Зокрема, емоційні концепції подолання горя на українському матеріалі віддзеркалюють також і відзначуваний багатьма дослідниками кордоцентризм українського етносу. За В. Мельник, яка констатує "переважання чуттєвого начала над розумовим і вольовим", "українець довіряє себе і свою волю Богові, а тому з покорою приймає всі страждання" [Мельник; пор. також Голубовська 2004, 93]. До того ж, образи кобзаря як народного авторитету та солов'я як передвісника щастя й радості є значущими для української етнокультури [Жайворонок 2006, 294, 560–562]. Нарешті, й звернення в горі до сил природи можна пояснити особливостями української національної релігійності: "віруючий селянин не приховував свого духовного зв'язку з навколишнім географічним середовищем, не мав до того ні потреби, ні обов'язку. Зокрема й зв'яз-

зку з силами, існування яких він невідривно уявляв, ототожнював і пояснював самим природним довіллям" [Присяжнюк, Орищенко 2009].

Водночас чітко простежити дію етнокультурних чинників у вербалізованих концепціях подолання страждання в німецькій романтичній ліриці нам не вдалося. Такі способи регуляції горя, як звернення до релігії, розділення негативних переживань з близькими людьми, є, вочевидь, скоріше універсальними та на сьогодні загально-визнаними у психологічній практиці порадами для роботи з горем [Шефов 2006, 36–37]. Можливо, така асиметрія пояснюється тим, що німецька романтична література порівняно з українською, що значною мірою спиралася на народну традицію, являла собою більш елітарне явище. Проте це припущення потребує ще додаткових розвідок.

Таким чином, семантичний компонент "подолання" у структурі концепту ГОРЕ являє собою один з етапів в емоційному сценарії розгортання горя, який реалізується у двох магістральних напрямках: деструктивному, що представлений самогубством та смертю, і конструктивному, до якого належать слухання співу (для української лінгвокультури), звернення з молитвою до Бога (для німецької лінгвокультури), допомога інших людей, звернення до природи та превентивні стратегії – запобігання горю (для обох лінгвокультур). Концептуалізації подолання горя в романтичній ліриці обох народів відбивають особливості романтичного світогляду (емоційний характер способів регуляції горя), а на українському матеріалі простежується також і обумовленість цих концептуалізацій народною культурою та ментальністю.

В статье на материале немецкой и украинской романтической лирики первой половины XIX века рассматриваются способы концептуализации горя в регулятивном аспекте, который представляет собой один из этапов эмоционального сценария горя. Предлагается объяснение концепций преодоления горя в контексте реализации социокультурных и психологических факторов.

Ключевые слова: эмоциональные концепты, горе, романтическая лирика, регуляция горя.

The article deals with the conceptualization of grief in German and Ukrainian romantic poetry of the first half of the 19th century. The regulative aspect of grief is considered as a stage in its emotional script and is explained from a sociocultural and a psychological points of view.

Key words: emotion concepts, grief, romantic poetry, grief regulation.

Література:

1. Воркачѳв С. Г. Концепт счастья: понятийный и образный компоненты / С. Г. Воркачѳв // Известия АН. Серия лит. и яз. – 2001. – № 1. – С. 64–72.
2. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу / І. О. Голубовська. – К. : Логос, 2004. – 284 с.
3. Дяконова О. В. Поняттєвий компонент концепту ГОРЕ в німецькій та українській лінгвокультурах: зіставний аспект (на матеріалі романтичної лірики першої половини XIX ст.) / О. В. Дяконова // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. пр. – К., 2011. – Вип. 36. Кн. 1. – С. 302–306.
4. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.

5. *Изард К. Э.* Психология эмоций / К. Э. Изард. – СПб., 1999. – 464 с.
6. *Мальцева Л. В.* Эмотивно-событийный концепт "горе, беда, несчастье" в русской языковой картине мира : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 / Мальцева Людмила Валерьевна. – Новосибирск, 2009. – 23 с.
7. *Мельник В.* Взаємозв'язок релігійності та етнопсихологічних характеристик українців / Віра Мельник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://etno.uaweb.org/lib/melnyk.html>.
8. *Присяжнюк Ю., Орищенко Р.* Релігійні вірування українських селян "довгого" XIX ст. як атрибут їхньої ідентичності / Ю. Присяжнюк, Р. Орищенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.etnolog.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=113&Itemid=58.
9. *Приходько А. М.* Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / Анатолій Миколайович Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с.
10. *Шефов С. А.* Психология горя : Психологический практикум. / С. А. Шефов. – СПб. : Речь, 2006. – 144 с.
11. *Arndt von M.* Schläft ein Lied in allen Dingen: Die Suche nach Gott in der Romantik / M. von Arndt [Electronic source]. – Access mode: <http://www.vonarndt.de/pdf/romantik.pdf>.